

A MAGYAR DRÁMA KEZDETE.

V.

Hátra van még, hogy két drámaírónról szóljunk, kik mindketten kiválóbb alakjai irodalmunknak és nemcsak a dráma terén szerették érdemeiket. Bessenyei és Dugonics ez írók; a drámát, a melyet műveltek, részben könyvdrámának nevezhetnők, mert Bessenyei művei épen nem színpad számára készültek. Mindkettő több drámát írt; Bessenyei az iskolai drámától függetlenül, de nem külbehatás nélkül dolgozott: Dugonics már megértte a magyar színpadot és hatást vett tőle. Bessenyei összes drámai művei a következők: Agis, Hunyadi László. Buda tragédiája. A Philosophus és Hármás vitézek Voltaire után. Kézirati művei: Láisz vagy az erkölcsi makacs. Dúdásból lett Doctor és egyéb színművek. Tehát három eredeti, egy fordított tragédia és két vígjáték, meg némely elveszett darab. Időre nézve első:

Agis tragoediája Bécs 1772. 5 felv. Ajálva van Mária Teréziának. Ajánló levelében írja: E tragoedián az igazság, ártatlanság s gonoszág egymás közt szüntelen perelnek. Az igazság alarc alatt nem ismerhető meg mindenkor Ilyen fájdalom alatt nyög a királyi kegyelem Felsőges asszonyom, melyet e kis tragoediába Leonidas eléggé panaszol. Kinek ajánlhatná hát e kis munkát örökös alázatos hívségem inkább, mint Felsőgednek. — Tartalom: Leonidas király panaszkodik Amparesnek, hogy a nép kezd tőle elpártolni és trónusa ingadozik; ez megjegyzi, hogy a lármát Agis csinálja és ajálja, hogy vesztégesse meg a főurakat. Agis biztatja Kleombrotest, hogy foglalja el a trónt romlott apósától, Leonidastól, az hajlandó s elhatározza, hogy belevonják szövetségökbe a nőket. Telonis Kleombrotés neje, jelenti férjének, hogy nagy zavargás van Spartában, atyja ellen támadnak, ez pedig kéri, hogy ha Leonidas törne ő ellene, legyen pártfogója mérsékelje atyját. Leonidas szintén Telonishoz fordul, hogy esedezzen érte férjénél. Leonidas megtudván, hogy a nép sok adósság miatt lázong, elhatározza, hogy égettessenek el az adósságlevelek; Agesilaus, az egyik főpártos, kijelenti, hogy őt csak a sok adósság nyomja, ha ettől megszabadul, nem törődik Lykurgus törvényeivel s elhagyja Agist és Kleombrotest. E nyilatkozatot Agiaris és Telonis kihallgatják. A király teljesíti elhatározását és Agesilaus csakugyan nyíltan hozzá áll, a király pedig, miután hűségéről meggyőződött és hisz neki, kijelenti, hogy Agist és Kleombrotest el kell vesztetni; ezt ismét kihallgatják Agiaris és Telonis, megtámadják Agesilaust, ez ott hagyja őket és akkor hosszú panaszok közt egy kést von ki kebléből Telonis, hogy azzal fogja átverni Leonidast, atyját, mert, úgymond,

természet törvénye szerint a gyilkosnak veszni kell. Leonidas jön hozzánk és kedvükért megkegyelmez férjüknek, ekkor Telonis előrántja a kést s ha el nem vonja Agiaris, átdöfi atyját. Most nyugodtan eltávoznak; a nők hírül hozzák férjüknek, hogy őket a tanács halálra ítélte; Agis vádolja a király előtt Agesilaust, mint hűtlen képmutatót, ez pedig Agist és Kleombrotest mint lázítókat. Ezek jönnek megköszönni a királynak, hogy megadta a népnek a kért törvényt. A király büntetni akarja őket, de megkegyelmez nekik, ha bevallják bűnöket, t. i. hogy a királyt megsértették; ezek nem teszik, elfogják őket és vinni akarják, de mert Agis átkozódik, Demokares főtanácsos átdöfi és meghal.

A hős talán annyiban Agis, hogy ő hal meg; különben Leonidas és Kleombrotés ép oly főszemélyek. Agis tragoediájának nevezetik, bár senkinek sem tragédiája; mert az, hogy Agis meghal, csak Lessing „sterben um ein Glas Wasser“ mondását juttatja eszünkbe. Még csak nem is az okozza halálát, amiből nagy erőszakkal és jó akarral lehetne valami erény túlzás-félet kifacsarni: büszke önérzete, — mert bizonyosnak tarthatjuk, hogy Leonidas újra megbocsátna neki, mindannyiszor; de hiszen nem is vétett ellene. Leonidas önként teljesíté mind a két kívánságot: az adósság elengedését és Lykurgus törvényeinek visszaállítását, sejtjük ugyanis, hogy a második lázadásnak ez utóbbi volt az oka. A férfi bábok közé tévedt egy női szörnyeteg, Telonis, ki némelykor angyal, máskor pedig az ördögnél is gonoszabb; ilyenkor megakarja késelni atyját azért, amért az ő férjének megkegyelmez. Miben is állna tulajdonkép e darab tragicuma? Agis föllázad. Miért? Mert sok az adósság. Leonidas elengedi, Agis újra föllázad. Miért? Mert Lykurgus törvényeit kívánja. Leonidas megadja. Agis megköszöni neki, de Leonidas azt kívánja, vallja be, hogy vétkezett. Mily gyerekes szeszély! Hiszen ha vétkeztek, miért teljesíté kívánságukat? Ha megbocsát a lázadásért, mért szab halált e hallgatásért? Valóban, ha bevallják hogy bűnösök, jól mondja Kleombrotés, hogy bűnhődniök is kell. De másrészt miben állna Agisnak meg Kleombrotésnek kimagyarázni magukat? Annýt tesz-e ez: „Hogy gyalázatunkkal kolduljuk éltünket?“ Két játszó gyerek. Az egyik azt mondja: csak azért is, a másik: csak azért se; az egyik átkozódik, a másiknak pajtása ezért leszúrja. Játéknak kissé szomorú volna, ha nem tudnók, hogy hiszen ez is csak játék.

Agis tragoediája irodalomtörténetileg igen nevezetes munka; vele, mint Bessenyei föléptével kezdődik irodalmunk legújabb kora.

Agis tragoediájához van függesztve Agiaris keserve egy rövid utójáték. Agiaris, Agis özvegye folytonosan epešti magát férje után, hiába vigasztalja őt barátnéja Telonis. Azonban a sírboltban megjelenik neki férje árnyéka, megnyugásra inti őt s ez intésnek enged. Egészen szükségtelen jelenet, mely a tragédia hatását sem-

mivel sem emeli, bár célja talán ez volna; épen azért teljesen elmaradhatna.

Hunyadi László tragoediája. Bécs. 1772. 3 felv. Ajálva Beleznay Miklósné, Podmaniczky Anna Mária asszonynak. — Hunyadi László megvallja a királynak, hogy ő ölte meg Cilleyt és anyjával együtt leborulva kér kegyelmet; a király ezt ismételve megigéri. Meghallgatja Rozgonyi Sebestyén véleményét, ki ártatlannak mondja Hunyadi. Gara nádor elmondja leányának, hogy Hunyadira nagy halál vár, tehát nem lehet többé jegyese; Gara monológját kiballgatja Rozgonyi és a hallottakért őt „bűszke gyilkos, haszontalan vezér, gonosz vesztegető“ címekekkel illeti. Gara és Bánfi a királyt unszolják, hogy írja alá a főtanács ítéletét, mely Hunyadira halált mond és a király, bár meri reményleni, hogy az a felső tanács csak Gara és Bánfi, hosszas küzködés után aláírja az ítéletet. László búcsúzik jegyesétől, öcsjétől és Rozgonyitól. Sok siránkozás után elfogják Lászlót, Mátyást és Rozgonyit, aztán rögtön egy tévelygő magyar átsiet a színen és jelenti László halálát.

Sokkal rövidebb, mint Agis és ez egyszerűs mind azt is okozza, hogy szerkezete tisztább, egyszerűbb, bár nem hiányzanak itt sem főlétséges jelenetek és bőbeszédűség. Hogy nem tragédia, az bizonyos; ily felfogással nem is lehet soha, mert egészen ártatlan egyén nem lehet tragikus hős. Ha írónknak ehhez érzéke van és talán hazafisága is engedi, hogy némi bünnel ruházza fel azt, kit a történelemben ártatlannak talált: költői céljára használhatóbb anyagot nyer. De nem. Még azt sem engedi el fölemlíteni, hogy Hunyadi László önmagát védve lett Cillej gyilkosa; ő tragédiában nem tragikus hőst, hanem mátyárt keresett és talált. Ha a történelemből vesszük a Hunyadiakat egészen, nem László bukását vagy inkább vértanúságát egyedül állóan, találhatunk oly motívumokat, melyek kibékítnek némileg. Ilyen a hitvány, tehetetlen László király méreggeli halála és még inkább Mátyás trónra jutása, kinek személyében a Hunyadi-ház győzelme az összes magyar olygarchákon oly lélekemelőleg megtetsesült. Az a Hunyadi fiú, kitől félni sem tartották érdemesnek, dicső uralkodásával nemes boszút állott a Hunyadi-ház ellenségein. Mindaddig míg e motívumokat, melyek némi kibékítést nyújthatnak, az író valamiképen felhasználni nem tudja, Hunyadi László története úgy, amint eddig a magyar költészet általában feldolgozta, egy végtelen igaztalanság, mely a drámairodalomnak mátyárdramáinál egyéb anyagot nem nyújt. Vörösmarty igen helyesen nem is őt tette drámai hőssé. Bessenyei Hunyadi Lászlójában, úgy amint azt néhány iskoldramában találtuk, már csak a bűnhődés van és némi sikertelen küzdelem annak elhárítására, maga a drámai küzdelem és az, amivel drámai vétségnek kellene lenni, a tragédia előtt történt.

Buda tragoediája. Pozsony. 1773. 5 felv. versben. Buda esküdni akar menyasszonyával Emériával, mikor Kadika vezér köz-

belép, hogy halaszszák el, mert Attila Buda élete ellen tör; Mikold Attila neje, megígéri, hogy könyörögni fog érte férjénél. Attila udvarában kijelenti Csaba fiának, hogy Buda ő ellene tör, a várost is nem Attilának, hanem Budának nevezte, de ő esküszik, hogy meg fog halni és jegyese Csabáé lesz; ez azonban azt feleli, hogy bár szerelmes Emeriába, ily módon nem kell neki; Attila megfedi és ez végre enged. Mikold könyörög Budáért Attilának és a kedvéért ez megkegyelmez neki. A 2. felvonásban újra vádolja Budát Alus, hogy ellene tör és vele együtt Mikold, Csaba és Emeria is. Attila Alust küldi Budáért, hogy fogságba vigye, de Buda kardot rántva elfűzi őket; erre maga Attila jó nagy haraggal és több vitézre, többi közt fiára is rábizza Buda elpusztítását; de ezek összeesküdnék, hogy védelmezni fogják Budát. Csaba szerelmet vall Buda jegyesének és Buda ezt igen nagy örömmel fogadja. Az egész 3. felvonásban semmi cselekvény; a Buda-pártnak örökös panasza. Attilának új elhatározása Buda élete ellen, ez tölti ki az egészet. A 4. felvonásban Mikold és Kadika elhatározzák, hogy felhasználják Csaba szerelmét, t. i. ráveszik Emeriát, hogy színeljen iránta szerelmet. Attila újra dühösködik, Alus az intrikus szítja, Buda és Csaba újra siránkoznak és egyebet semmit sem tesznek. A királyné magához hivatja Budát, ez elindul, most a színpadon egy iszonyú vihar tör ki villámhullásokkal, egy lélek megjelen a szavakkal rémítve: Legyen boszúállás. Aztán hírül hozzák, hogy Attila útközben megölte Budát. Az 5. felvonásban Emeriával elhitetik, hogy Buda Attila fogságában van hat hónapra elítélve. A lélek megjelen Attila és Alus előtt is, az előbbi elhivatja a papokat, hogy fejtsek meg e tüneményt, azok pusztulást, halált jósolnak neki, nem hiszik el, elmennek lakomázni és azán Mikold elmondja, hogy Attila részegen önvérébe fuladt, elég undorítóan leírva vergődését. Emeria megtudta Buda halálát, szörnyet hal, Csaba pedig megöli Alust. A főpap újra pusztulást jósol, hogy a hunoknak vissza kell menni Scythiába, de új scytha vezér foglalja el az országot és itt tartós uralmat alapít.

Ez még mindhárom tragédia közt a leggyöngébb; drámai cselekvényről szó sem lehet. Attilában a legveszettebb dühöngés és legbárgyúbb tétlenség, Budában a leggyámoltalanabb siránkozás, ki ha már küzdeni nem tud, legalább menekülne, mert ezt tízszer is megtehetné. Nem is kiszámított terv vagy legalább pillanatnyi fölindulásban öli őt meg Attila, hanem utcán, orgyilkos módra szúrja le. Egy stereotíp intrikus intézi az egészet, ki gyűlöli Budát nem tudni miatt. Attila pedig hisz neki gondolkodás nélkül nem tudni miatt. Abból az Attilából, akit a történelem és hagyomány ránk hagyott, itt nem találunk semmit. Ily gyöngék a többi alakok is; úgy Mikold, ki folytonosan szidja férjét, Csaba pedig atyját. Csaba szerelméből lehetett volna valamit alkotni, ha t. i. Csaba, nem úgy, mint itt, épen a legbuzgóbb védője Budának, hanem szerelme miatt ő is

ellene tör s aztán tapasztalja, hogy épen ez által örökre elveszti Emeriát. Ez esetben Csaba lett volna a tragikus hős, ha hozzá kellő tulajdonokkal is fel van ruházva, ami még inkább szükséges akkor, ha a mellékszemélyek közt egy Attila is van. Arany, úgy látszik, Attilát akarta tragikus hőssé tenni a trilogiában, és ekkor B u d a halála csak a tragikai vétséget foglalja magában, hogy t. i. Attila az isten kardjával, melyet nemzete vezérlésére kapott, fölindulásában megöli saját testvérét, ki vele megosztotta az uralkodást. Bessenyei Buda tragédiájának nevezi művét, azonban Buda már csak azért sem lehet tragikus hős, mert nem is cselekvő személy. Általában Bessenyei három tárgyalt drámája közül egy sem valódi tragédia, jóllehet címében mindegyik viseli ezt a nevet.

Bevégezvén Bessenyei komoly drámáinak tárgyalását, nyelvének egy föltűnő tulajdonságáról kell megemlékeznünk. Ez a nyelv nagyon bőbeszédű és rendkívül gyakori, mondhatjuk folytonos benne a gondolat-rhythmus. Ez állításunk mellett mindhárom műből idézhetünk példákat, még pedig válogatás nélkül. Ilyen például Agisban :

Sohajtasaim közt el nem titkolhatom,
Szívemet s veszélyem nálad kimondhatom.
Belső rémülésem már lelkeim kergeti
S kínom érzésivel szívemet vereti.

Hunyadi Lászlóban :

Ah kedves származás, öldöklő szerelem
Kínos rettegek, bolond veszedelem,
Hogy jöhettek össze ilyen kegyetlenül,
Miként gyötörhettek oly mértékletlenül.

Végre Buda tragédiájában :

Háládatosságom holtomig él bennem,
Nem lehet Miköldöt nekem nem tisztelnem,
Szánakozó szíve nagy segedelmünk lett :
Minden gyötrelmeket szíveinkről levett.

Ily példát, mint mondom, még igen számosat lehetne felhozni ; e terjengésben valószínűleg versformájának is van része ; ő ugyan az alexandriát már nem négy, hanem csak két rímmel írja, talán épen azért, hogy ne csábítsa bőbeszédűségére ; azonban még így sem bírt tőle menekedni. Általában úgy vélekedem, hogy a hosszú alexandrin sor és párrimes vers nem drámára, hanem hosszú elbeszélő költeményre való. Ma már döntött is irodalmunk e tekintetben ; a rimes dráma mellözve, legfőleg a víg fajú dráma engedi még meg magának. Ami általában illeti Bessenyei nyelvét, tudjuk, hogy ő a kor jobb stylistái közé tartozott. Sem a népiességet, sem az idegenszerűséget nem túlozta, de az is bizonyos, hogy drámai nyelvének alig is van valami jelleme, oly szintelen, ha csak a terjengést nem vesszük jellemnek. Mind Dugonics, mind Kazinczy nyelve sokkal jellemzetesebb, de meg saját művei közt is a philosophiai munkák.

A Philosophus. Vigjáték 5 felvonásban. Pest 1777. Ajjá van „a mind két ágon lévő nemes magyar ifjuságnak.“ Tartalma: Szidalisz szép, okos és gazdag fiatal leány unja a társaságot és lenézi a férfiakat, kikről azt hiszi, hogy csak kültulajdonaiért szeretik és rabszolga módra hízelkednek. Unja magát Parmenio is, egy előkelő és sokat tanult nemes ifjú, a philosophus, ki viszont a nőket nem tartja elég komolyak és okosoknak. A társaságban van két szerelmespár; egyik Parmenio kedves csintalan húga Angyélka Liliszszel; a másik Szidalisz bátyja Titius és Berenisz. Angyélika nyílt vállomást kíván a társaság előtt Lilisztől és midőn ez vonakodik, hogy győzelmét igazolja, fölolvastat egy szerelmes levelet, azonban nem Liliszét, hanem önmagáét, hogy ezzel szégyenítse meg vonakodó kedvesét. Ez csakugyan meg is vallja hibáját és így Angyélika megnyeri a nyílt vallomást. Jön Pontyi, ki hihetetlen újdonságaival, melyeket kocsisától hall, mulatja a társaságot s hogy szabaduljanak tőle, kártyázni kezdenek, miközben csak franciául és németül beszélnek; ez azonban nem használ, hanem az, hogy újságot mondanak neki, a melyet kipuhatolni távozik Szidalisz és Parmenio megismerkednek s miután ebédnél vallomásokat tesznek, levelet írnak egymásnak és végül egybekelnek.

Ez rövidre vont meséje Bessenyei vigjátékának és egyszersmind legjobb drámájának; sőt nem csak legjobb drámája, hanem általában is jó vigjáték. Igaz ugyan, hogy cselekvéye szegény és személyei inkább csak beszélnek, mint cselekszenek, ez ellene a legnagyobb kifogás. — részemről mégis nem mervén mondani, hogy épen semmi fejleménye sincs. A darab kezdetén Parmenio és Szidalisz mindketten vonakodnak a házasságtól, mert philosophálásuk, ez a belső ok, akadályozza elhatározásukat. Megismerkedésük által ez az akadály megszűnik és semmi külső ok sem hátráltatja a kifejtet, de az bizonyos, hogy épen a megismerkedés okoz lelkükben némi változási folyamatot, ami, elismerem, drámai küzdelemnek kevéssé; kevesbíti még az is, hogy nagyon rohamosan folyik és előkészítve van Angyélika által. Komikai alapeszméje igen jó; hasonló Moreto Közönnyel közönnyel vigjátékához, amelyhez egyéb tekintetben nem akarom hasonlítani. Csakhogy Moretonál sokkal szerencsésebb teleménnyel hosszú küzdelemmel kell azt Don Cesarnak megnyerni, amit itt Parmenio úgy szólva készen kap.

Mikor Bessenyei történeti tárgyat választott komoly feldolgozásra, láttuk, hogy kísérlete egyszer sem sikerült; itt, ahol az életből merített: ért el sikert. Mert a Philosophus teljesen az életből van merítve; Parmenio, a szomorú, magányt kedvelő nemes ifjú, maga Bessenyei; a többi férfiak barátai, a nők barátnéi; azért sikerült itt a jellemzés, mert közvetlen megfigyelés után rajzolt. Alakjai nemcsak hogy igazak, hanem eléggé változatosak is; Parmenio szintűgy különbözik a többi férfiaktól, mint Szidalisz a nőktől; ők

egymásnak megfelelő, mélyen gondolkozó és érző, horukhoz képest szokatlanul komoly pár; a címbeli philosophus név Szidaliszra kiterjed. Érdekes ellentétük Angyélika, egy vígkedvű, de azért mélyen érző, elmés fiatal lány, ki a philosophusokat kineveti, szereti az ártatlan kacérkodást, mind nem habozik megvallani szerelmét Lilis iránt. Ő a legsikerültebb alak e vígjátékban, talán azért is, mert legeselekvőbb. A két cseléd, Lidas, Parmenio szolgája és Lucinda, Szidalisz szolgája, mintegy parodizálják philosophus uraikat; Lidas is akar philosophálni, csak hogy Lucinda nagyon gyorsan kigyógyítja belőle. Van még egy érdekes, egyszersmind a legismertebb alak, mely saját neve alatt tette ismertté is e vígjátékot: Pontyi, egy gazdag, jószívű, de nyers vidéki földesúr. Ugyanaz a typus, a melyet Kisfaludy Mokányban emelt igazi jellemmé. Mert Bessenyeinél, még nincs eléggé élesen jellemezve; talán azért nem vált egészen tipikus alakká, mert erősen egyéníteni is akarta; a hírhordás, újságon kapás egészen egyéni jellemvonása túlerős benne. Bessenyeinek azonban mégis nagy érdemét képezi ez alak, mert évtizedekkel Kisfaludy előtt és sokévi külföldön lakás után alkotta meg.

Rövideu végezzük e jellemzést, mert mindezt részletesen fejtegetve megtalálja az olvasó Gyulai előszavában, a mit a Philosophushoz írt.¹⁾ Nyelvre nézve annyiban fölötte áll a tragédiáknak, hogy az ott megróttuk bőbeszédűség itt nincs meg, ellenben elég sikerült kísérletet találjuk (a salon-vígjáték társalgási nyelvének. És ez annál figyelemre méltóbb, mert első kísérlet e téren, a mint maga a Philosophus is első vígjátékunk, nem tekintve az iskolai drámát. Pontyi udvarbírájának és fiskálisának levele mindkettő sikerült példája a mezőgazdaság és tudákos deákosság nyelvének. Ez utóbbit szintén Kisfaludy fejtette tovább a Kérőkben Perföldi alakjában. Irodalmi támadást is foglal magában e mű az ízléstelenség azon faja ellen, amelynek képviselője Kónyi János ország hadi szolgája.

Először adatott e vígjáték Budán 1792. június 4-én, még pedig hatással úgy hogy 9-én ismételték. Első előadása 345 frt 45 krt jövedelmezett,²⁾ ez volt a legnagyobb jövedelem az első magyar színház első évében. Később is többször előadták Pontyi név alatt, legújabbán a nemzeti színház régi dráma ciklusában adatott 1881-ben. Egyetlen drámája ez Bessenyeinek, mely előadatott.

Laisz vagy az erkölcsi makacs. Vígjáték 5 felvonásban versekben. Bessenyeinek e műve nyomtatásban nem jelent meg; kézírata az akad. könyvtárban Kazinczy Gábor gyűjteményében. Laisz fiatal, szép és gazdag leány, sok is a kérője, de ő, mint Szidalisz a Philosophusban, elhatározza, hogy nem megy férjhez, de nem azon okból, mint Szidalisz, hanem csak szeszélyből, hogy divatba

¹⁾ Olcsó könyvtár. Szerk. Gyulai Pál. 188. sz.

²⁾ Endrődy János: A magyar játékszín 1792—3.

hozza a vénlányságot. Ez a drámai esomó; megindítja most a küzdelmet három kérője: Kukulini, divatos gazdag ifjú, Hippodon minister és Pelonis, szép és derék, de szegény ifjú, Laisz egyiket sem utasítja vissza, hanem hitegeti őket és végre is az a külső ok bírja döntésre, hogy komornáját eljegyzi a minister inasa. Ekkor ő is választ és választja — amint illik — Pelonist.

Cselekvényre nézve nem gazdagabb, mint a Philosophus, alakjainak élénksége és változatosságára nézve pedig sokkal szegényebb. Tekintve Bessenyei két vígjátékát, hajlandó vagyok azon föltevésre, hogy ismerte Moreto K ö z ö n y t k ö z ö n y n y e l vígjátékát és hatással volt rá ennek kitűnő alapeszméje.

Toldy szerint ¹⁾ Bessenyei még több drámát is írt és ezek: D u d á s b ó l l e t t D o c t o r, vígjáték és „egyéb szindarabok, miket Bessenyei egy még most is élő szabolcsi rokonának ajándékozott, ki vele lakott s kit Bessenyei igen szeretett.“ E kéziratok azonban most ismeretlenek.

„Különös tüneménynek látszik, hogy elhanyaglott irodalmunkat néhány dráma éleszti föl oly korban, midőn színészeink és színházaink még nem voltak“ — így szól Gyulai idézett életrajzában. Ez egy körülmény már eléggé mutatja Bessenyei hibás kiinduló pontját, amely azonban, sietünk megjegyezni, csakis drámairodalmunk fejlesztése tekintetében volt hibás, mert színpad nélkül, nem fejlődhetik drámairodalom. De Bessenyeinek azon kívül fogalmai is nagyon hiányosak voltak a drámáról. Agis Előszavában így ír: „Egy Tragoediába is, mint egyéb írásokba, legjobb törvény az igazságnak s az emberi indulatoknak természet szerint való felfedezések; továbbá minden mesterség abba áll, hogy a beszélők egymásnak illendőképen feleljenek, mint a Tragoediában előforduló személyeknek sorsok azt magokkal hozzák.“ Nem mondhatjuk, hogy e sorok nem mondanak igazat, de éppen mert generatiter az egész költészetre igaz, specialiter a drámára nagyon kevés; ki csak ennyit tud, az a drámát még más műfajoktól nem tudja megkülönböztetni. Hogy azonban Bessenyei e törvényt sem követte tragédiáiban, azt láttuk. És végre Bessenyei nem is volt drámaírói tehetség; őt sem belső szükség, sem a színpad külső ingere nem vezette drámaírásra; ő drámákat írt, mert azt a francia irodalom mindig ápolta és főképp mert Voltaire is írt. B. drámái az egy Philosophus kivételével nem jutottak színpadra. Nem is oly célból irattak, keletkezésükkor nem is volt még alkalom rá, de akkor is, mikor már volt színészet, nem mertek vele kísérletet tenni. És B. e művei még sem elveszett munka, sőt célját elérte velük. „Drámáiban föl-emelte olvasói lelkét a szabadság és igazságért elvérzett hősök gondolataihoz és érzéseihez, kifejezte eszméit a társadalom, államról

¹⁾ Magyar költők élete, 1880. I.

és emberről az újkor szellemében és egyszersmind példát adott, hogyan kell kiemelni lassanként nyelvünket az idegenes tarkaság és bőbeszédű laposságból. Hirdette, hogy a gondolatnak kell szülni a szót és rímet s nem megfordítva.“¹⁾ Innen e művek nagy irodalomtörténeti becse, a mint magának Bessenyeinek is és általában minden, de különösen a mult század legkiválóbb írói érdemeinek jelentékeny része irodalomtörténeti. Az a hatás, a melyet olvasó közönségre, írótsáikra, sőt magára a nemzet politikai életére gyakoroltak, elvitázhatlan, soha meg nem szünő nagy érdemük. B. drámái bár drámairódmunk fejlődésére nem voltak hatással, még is e művek igen becsesek szemünkben, mert irodalmunk legújabb korszaka hosszú hanyatlás után velük kezdődik. És ha e művek már rég feledve lesznek is, az irodalomtörténet nem feledi, nem is lehet soha oly hálátlan, hogy feledje írójuk nagy érdemeit. A mit pedig Philosophusával a vígjáték terén alkotott, annak aesthetikai becse is van és hatása is vígjátékunk terén azon két pontban, a melyet Kisfaludyra vonatkozólag kimutattunk.

Dugonics drámái ily címmel jelentek meg: Jeles történetek, melyeket a magyar játékszínre alkalmaztatott Dugonics András királyi oktató. Pest 1794—5. 2 kötet. Tartalma: Toldi Miklós; Etelka Karjelben; Bátori Mária; Kun László. Van továbbá Tárházi című vígjátéka, azonkívül regényeiből alakítottak két drámát: Az ártatlan Etelka, színre alkalmazta Soos Márton; Arany Perczek, színre alkalmazta Endrődy János. E hét dráma közül kettő, mint látjuk, csak az anyagot vette Dugonicsból, a drámává alakítást más végezte, a többi öt közül négyről ki van mutatva, hogy nem eredeti, hanem idegennek átdolgozása, csakis Etelka Karjelben a Dugonics eredeti drámája.

Etelka Karjelben. Etele hosszú hanyatlás után egy vad szigetbe érkezik, a hol reményli, hogy egyedül lesznek. Vele van édes fia Tabán, fogadott fia Ete és Nagyhabi kormányos. Megtudjuk, hogy Etele rendkívül gyűlöli a nőket, úgy hogy még említeni sem szabad előtte. A szigeten azonban nincsenek egyedül, mert ott van Ketela és leánya Kréka, kik hajótöréssel jutottak oda és ott van még Hengeri száműzött gonosztevő, ki először Ketelát, aztán leányát akarta nőül venni, de mindig visszautasított. A fiukat azonban hiában őrizte Etele, mert már mindkettő szerelmes: Tabán Széplaki fejedelem Márna leányát, Ete a szigetbéli Krékát szereti. Etele hallani sem akar egyikről sem, sőt azonnal el akar evezni a szigetből, azonban Tabán és Márna beszélgetését titkon kihallgatván, részükre hajlik. Széplaki fejedelem, ki folyton követi Etelét azért, hogy leányát Tabánnak adhassa, Ketela személyében fölis-

) Gyulai: i. m.

meri Etelkát és végre nagy nehezen kiderítik ártatlanságát. T. i. Etele elbujdosását az okozta, hogy mikor Széplaki fejedelemnek megakartta mutatni Etelkát, ennek hálószobájából egy férfi jött ki, ez volt Hengeri, és ekkor Etele azonnal elbujdosott, Etelka utána és hajótöréssel e szigetre jutott. Etele egyszersmind két leányát is megtalálja és boldogan élnek Karjelben.

E dráma nem más, mint az Etelka regénynek folytatása, a mit már ennek végén megígért Dugonics. Eredetileg a folytatást is regénynek tervezte, minthogy azonban közben két regényét színre alkalmazták, hogy átdolgozóit megkímélje a fáradságtól, egyenesen ő maga drámának írta meg. Látjuk, hogy mily végtelenül valótlan történetet adott. Ott kezdődik a folytatás, hogy Etele Magyarországból saját birodalmába, Karjelbe vitte haza Etelkáját; csodájára meghívja mind a szomszéd fejedelmeket, többi közt a széplakit is. Mikor azonban ez megérkezik, Etelka hálószobájából egy ismeretlen férfit látnak kisuhanni, Etele egyszerre hűtlennek hiszi nejét és a nélkül, hogy csak meg is kérdezné, dühében egy évig hajókáz a tengeren. Mikor hazatér, nejét már nem találja otthon, mert az meg őt indult keresni és hajótöréssel egy vad szigetre vetődött. Itt találkoznak és azt, a mit az első pillanatban ki lehetett volna deríteni, Etelka ártatlanságát, kiderítik végre tizenhét hosszú év után, a mely alatt Etele nem is látta nejét, mert tizenhét évig folytonosan hajózott és a mely alatt természetesen mindketten megöregedtek.

Dugonics eredeti művei aesthetikai tekintetben általában nem sokat érnek, de e drámájánál kevesebbet egy sem ér. Ő jellemzéshez nem sokat értett, lélektana hibás és művei telvék valótlanságokkal; e művében pedig oly képtelenségekkel találkozunk, a melyek bámulatra ragádnak. Ha célja az volt, hogy Etelka rendkívüli hatását fokozza, vagy legalább a közönséget, mely folytatás után vágyódott, kielégítse, célját nem érte el. Műve ugyan előadatott, de adat hiányában is mondhatjuk, hogy aligha sikerrel. Etele nagy hatását a politikai célzat okozta, a melyet az olvasó közönség megértett, s a melynél fogva Etele — mint Toldy mondja — nemcsak regény, hanem politikai tett is volt; itt ez az ok hiányozván, bizonyosan hiányzott az okozat is. A mily valótlan maga a főcselekvény, épen olyanokat találunk a mellékalakok közt is. Széplaki fejedelem, egy fejedelem! folytonosan követi Etelét azért, hogy leányát Etele hához adhassa Nagyhabi kormányos az egész idő alatt nem bírja magát kimagyarázni azért, mert Etele megtiltotta neki, hogy vele nőkről beszéljen. Etele saját leánya mint matróz szolgál az ő hajóján, a nélkül, hogy őt atya fölismerné. Mindezek, de leginkább maga a darab meséje eléggé mutatják nemcsak azt, hogy Dugonics mily képtelen történetet nyújtott, hanem azt is, hogy mennyire nem áll az Etelka regénnyel semmi benső összefüggésben. Ki tenné föl a regénybeli Etelkáról, hogy házassága után első

dolga lesz Etelét, kiért annyit szenvedett, megcsalni és hogy róla Etele az első percben úgy, mint tizenhét év múlva hihesse. A regény végén ugyan már jelezve van a szomorú változás, de ezt bármennyi valótlanságot találunk már ott is, ily képtelen játék alakjában még sem várjuk.

Toldi Miklós. A szegedi vár igazgatója Toldi Miklós Budáról haza jövén, tudatja családjával, hogy a király, Hunyadi Mátyás, fölmentette őt nehéz hivatalától és megajándékozta a Nagy-Péteri pusztával; leányát Trézsit, eljegyzí Vendródi szegedi polgármesterrel és most pusztájára szándékozik vonulni. Kieszközölte egyszerűen azt is, hogy a város bírása Szillér, az intrikus, köteles visszaadni Tápainé özvegyasszonynak tőle jogtalanul elvett Tápé birtokát. Családjának küldött levelében meg is írja ezt, minthogy pedig Szillér a levelet elsikkasztja, szintén megtudja. Ezért, meg a miért leányát neki nem adta, boszút forral és Vindplat nevű őrökével (a másik intrikus) azt a csejt szövök, hogy Toldi szobájába becsempésznek oly iratokat és török pénzt, a melyekből rá lehet fogni, hogy ő árulta el Szabácsnál a magyarokat. Ez megtörténik és azonnal el is fogatja Toldit Vindplat, a bíró őrök. Erre Toldi felesége rögtön meghal. Szillér azonban ki akarja szabadítani Toldit, hogy ez által nyerje meg leányát; Vindplat ellenkezik és Szillér őt fogadott gyilkosokkal megöleti. Mielőtt azonban Szillér ki bírná szabadítani Toldit, Trézsi megbolondul. Mancika, Szillérnek eltaszított kedvese, fölláztatja a polgárságot azon hamis pecsétanyomóval, a melyet Szillér szobájában talált és a melylyel ez Toldi levelét meghamisítá. Vendródi szintén fölláztatja a katonaságot, Toldit megszabadítják, de leánya leugrott a bástyáról.

E művéről Dugonics azt jegyzi meg az Előszóban: „Megmagyarosítottam egy corfui történetet és igazán magyar ráma szabván tulajdonomná és eredeti játékká tettem.“ Forrása még eddig nincs kimutatva, valószínű azonban többi művei után ítélve, hogy itt is csak a személy- és helyneveket tette magyarrá, magát a művet pedig csekély változtatással lefordította. Ha ez így van, ha t. i. nem ő maga rontotta el, nagyon rossz választást tett. Oly bárgyú történet, oly képtelen eselszövény mint pl. „Az arany perezek“-ben van; az egész az első lépéstől fogva a legnagyobb mértékben erőszakolt és bármely pillanatban meg lehetne semmisíteni. Toldi Miklós asztalára becsempésznek egy levelet és pénzt, a melyek alapján őt egyszerre árulónak tartják és Toldi Miklós ezredet, a szegedi vár parancsnokát, azonnal elfogatja Vindplat, a polgármester őrök. Hol itt a valóság és hol van Toldi Miklós, a magyar néprege csodás hőse? Ki ismerne reá abban a tehetetlen vén emberben, ki csak panaszkodni és sohajtozni tud? Engedi földúlni egész családi boldogságát, megölni feleségét, leányát és megvárja, míg mások kegyelme megmenti a haláltól. Pedig Dugonics ismerte a mondát, mert jegyzetben

folytonosan idéz Ilosvaiból. Bizony jobb lett volna ezt a corfui történetet meghagyni Corfuban, mint ilyen csúffá tenni Toldi Miklóst. Pedig Dugonics mindezt a legnagyobb jóakarattal tette. Ugyancsak az Előszóban így ír: „Megkívántam ezzel mutatni, hogy lehessen a magyar játékszínbe magyarul beszéltetni a külsőket is. Nincs is előttem nagyobb éktelenség, mint mikor egy ánglust német ruhába avagy egy spanyolországi embert széles bugyogójába magyarul szólani hallok s füleimbe a sok don Pietrók, don Gonzalesek hangzanak.“ Nem kell fejtegetnünk az ily hazafias tévedést.

Kun László. Tétényi, a király tárnokmestere, Berényi Jolántát vette nőül, egy hatalmas és büszke jáász főúr leányát Tulon, az intrikus, szeretné megkeríteni Kun Lászlónak a szép asszonyt és kezdi dolgát Berényinél. T. i. megírja neki, hogy Tétényi leányát elzárva tartja Tétényben és még be sem mutatta Budán. Berényi Téténybe megy: zarándok ruhában, kihallgatja veje beszédét, melyben Jolántának bevallja, hogy milyen családsággal jutott ő hozzá. T. i. a király elküldte őt Berénybe, hogy nézze meg az elhíresztelt szépségű Jolántát és ha csakugyan oly szépnek találja, ő nőül fogja venni, miután majd Izabella nejét visszaküldötte atyjához. Tétényi azonban a mint meglátta Jolántát, azonnal beleszeretett és a királynak azt hazudva, hogy rút, csipás szemű, majom pofájú, ő maga vette nőül; tettét azzal magyarázta, hogy Jolánta nagyon gazdag. Ezt a vallomást kihallgatja Berényi és bosszút esküszik. Jön a király, Berényi bevádolja vejét csalással, a király őt száműzetésre itéli, de Jolánta kérésére megkegyelmez neki, azonban párbajra hívja és megöli. De Jolántát meg nem nyerheti, mert szíve férje ravatalánál meghasad, a mint ezt ő maga kijelenti.

E darab forrását Heinrich Gusztáv mutatta ki. ¹⁾ Szerinte a historikusok így beszélnek e történetet: Edgar angol király uralkodása alatt csodaszépségéről híres volt Angolországban Elfrida grófné annyira, hogy maga a király elküldötte hozzá Athelwold grófot azon utasítással, hogy ha csakugyan oly szépnek találja, kérje meg az ő számára. A gróf igaznak találja a hírt, bele is szeret Elfridába és önmaga veszi nőül, a királynak pedig azt hazudja, hogy a nő rút, de egyszersmind nagyon gazdag. Természetesen most nejét mindenki elől rejtgeti, leginkább pedig a királytól félti és azért elrejtve tartja jószágán. Azonban egy vadászat alkalmával a király a gróf birtokára jön, megtalálja a nőt és fölfedi előtte a történetet. A nő meggyűlöli férjét, meghódítja a királyt, úgy hogy ez férjét megöli, Elfridát pedig nőül veszi. Boldogan élnek, azonban a király halála után Elfrida sorsa nehézre fordul, ekkor megbánja tettét, megsiratja első férjét, kápolnát épített emlékére és itt vezekelve tölti napjait.

Rendkívül érdekes tárgy, mintegy teremtve költői feldolgo-

¹⁾ A lőcsei főreál-iskola albuma. 1882. (Elfrida c. alatt).

zásra. Ez nem is hiányzik; mint Heinrich írja, Mason angol író tragédiát írt belőle, húsz évvel utóbb pedig 1775-ben Bertuch német tragédiát. Ez utóbbit fordította le Dugonics jelentéktelen változtatásokkal és magyar személyekre alkalmazással. Mint látjuk e történet kétféle katastróphával áll előttünk; mindkét felfogás, ha ugyan lehet e kifejezést a történelemre alkalmazni, helyes. Az elsőben Elfrida mint hiú, fénytől elvakított nő áll előttünk, ki a koronáért feláldozza férjét, a kit különben nem is szeretett igazán, de mikor boldogtalanná lesz, eszébe jut a szerető férj, ki élte kockázatásával tette őt magáévá és érte valóban meg is halt. Bertuchnál és Dugonicsnál Elfrida szerető nő, ki férje szerelmét többre becsüli, mint a királyi trónt szerelem nélkül és mert amazt elveszti, elpusztul. A férj mindkét esetben tragikus hős, a nőnek az első esetben szintén van tragikum, csak bukása nem oly drámai, mint férjéé, hanem mint az élet tragédiáiban igen gyakran történik, pillanat alatti megsemmisülés helyett hosszú szenvedés. A második esetben a nő áldozat, de némi kibékítő érzetével annak, a mit Vischer a „világegyetem tragikumának“ nevez; bukása, szintén Vischer szavaival élve a „fejtelen subjectivitas“ bukása. Az első felfogás talán még helyesebb, épen mert Elfrida bukása tragikusabb.

Dugonics bizonyára nem vált előnyére e munkának, úgy hogy nála első olvasásra alig vesszük észre a tárgy rendkívüli érdekességét is; az meg, hogy a végén maga Jolánta jelenti ki, hogy szíve meghasad, épen elhibázott és nevetséges. Ellenben jó gondolatnak kell mondanunk azt, hogy a történet megmagyarosításában Kun Lászlóra alkalmazta, mert őt csakugyan olyannak ismerjük, akire ilyen történetet alkalmazni lehet. Általán véve Kun László Dugonicsnak azon kis számú akár eredeti, akár fordított munkái közé tartozik, a mely még ma is élvezhető, a melynek tehát nemcsak irodalomtörténeti, hanem aesthetikai becsé is van. Megjegyezhetjük itt, hogy Elfrida történetét irodalmunkban Arany László is feldolgozta egy költői elbeszélésben

Bátori Mária. István trónörökös, Kálmán király fia, szereti Bátori Máriát, a kinek két gyermeke is van tőle, de mint királyfi nőül nem veheti, sőt más feleséggel erőltetik össze. Míg Dalmáciában harcol, felesége meghal és most újra megakarják mással házasítani; hogy ezt megelőzze és teljesítse azt a mindig érzett kötelességet, titkon nőül veszi Máriát. A királyt tanácsosai folyton izgatják István ellen, rá akarják venni, hogy Máriát öltesse meg. Hosszas küzdés után enged; elmegy Máriához Lányfalvára tanácsosaival, de a mint beszél vele, meglágyul, aztán ismét tanácsosai zsákmányává lesz s inkább csak beleegyezik, mint megparancsolja Mária megölését. Amint ez megtörténik, a gyilkosok elfutnak, de a király megbánja tettét és üldözteti őket. István iszonyú bosszút forral, anyja a király iránt lassankint lesendesíti, minthogy az nem parancsolta a

gyilkosságot. gyermekeit hercegeknek nevezi, a mihez joga is van, mert kiderül, hogy Mária királyi vér. István boszúját a gyilkosokon tölti.

Bátori Mária forrását szintén Heinrich Gusztáv, irodalmunk érdemes bűvara, mutatta ki. ¹⁾ Maga Dugonics csak ennyit mond forrásáról. „Valami de Castrót talpig megmásolván úgy alkalmaztattam a magyar játékszínre, hogy épen eredeti munkának tessen.” Heinrich után magát a történetet röviden a következőkben adjuk.

Pedro herceg IV. Alfonso portugál király igen tehetséges fia volt; született 1320-ban. Atyja korán megnősíté, de beteges nejétől hamar elválaszták s vele új házasságot köttek. De második nejét sem szerette, hanem megszereté annak Ines de Castro nevű igen szép és kedves udvarhölgyét, kit feleségének 1345-ben bekövetkezett halála után titkon nőül is vett és három fiút és egy leányt nemzett. Atyja azonban új házasságot sürgetett azért is, mert idősebb unokája meghalt. Pedro vonakodott, ezért atyja megkérde, hogy neje-e Ines és ő erre nem mert igennel felelni.

Ez alatt Ines az udvar gyűlöletét nagy mértékben magára vonta, mert testvérei és más rokónai nagy hivatalokra jutottak és igen kihívólag viselték magukat. A legfőbb gyűlölet mindezekért Inesre hárult s hogy őt a király előtt is gyűlöletessé tegyék, elhiatték vele, hogy Pedro Inestől született legidősebb fiát akarja utódává tenni, a miből rendkívül nagy zavarok keletkeznének; ezt pedig csak egy módon lehet megakadályozni: ha Inest meggyilkolják. A király beleegyezett és az ellenpárt három főemberével Coimbrában fölkeresték Inest; ez sejtve a veszélyt, a király elébe került gyermekeivel s a királyt úgy meghatották, hogy megkegyelmezett. Társai azonban újra ostromolták, mind addig, míg azt mondá: Tegyetek amit akartok. Erre azok berontottak és Inest meggyilkolták.

Amint ezt Pedro megtudta, rögtön nyílt lázadást támasztott atyja ellen, miután pedig trónra jutott, az ellenpárt három főembere közül kettőt azonnal kivégeztetett, egy elmenekült. Végre a tragédiát egy borzasztó jelenettel végezte be. Kiásatta öt évvel előbb meggyilkolt nejét, fényes királyi ruhákba öltöztette, a koronát fejére téteté, s trónra ülteté a holttestet, melynek Portugalia nagyjait hódolni és kezet csókolni kényszeríté; aztán királyi pompával eltemettete a királyi sírboltban.

Eddig a történelem. Költői feldolgozása e tárgynak igen sok, különösen drámában. Első feldolgozása 1558-ban történt portugál nyelven és ettől kezdve majd minden európai nyelv felmutathatja. Dugonics forrása gr. Soden Gyula: Iñez de Castro, München 1784. című tragédiája volt; ezt fordította le híven, csakis egy jelentékeny eltérés van az eredetitől: hogy Kálmán király két levelet kap,

¹⁾ Egyetemes philologiai közlöny. 1882. 5. füzet.

melyekből Bátori Máriának királyi származása kiderül. Az egészet tehát Iordításnak kell tekintenünk és itt mondhatjuk, hogy jó választást tett Dugonics; Bátori Mária nemcsak azon korban, hanem még ma is igen számbavehető tragédai.

Alapeszméje igen jó: a szerelem és királyi kötelesség összeüt-közése; István tragikuma az erkölcsi conflictus tragikuma. Mindkét félnek igazsá van; István a maga igazával elbukik, de beáll a kibékülés; István elveszti nejét, de megnyeri a trónt magának és gyermekeinek is! István bátor és szenvedélyes alakja igen jó, valódi drámahős. A helyzethez illően szintén jól van rajzolva a király folytonos ingadozása egyik és másik fél között, mondhatjuk szíve és esze között; a személy választást azonban nem mondhatjuk épen szerencsésnek, mert ez a király nem annyira a mi bölcs Kálmánunk, mint inkább Dobzse László. A darab egyik legszebb része az, melyben Buzilla királyné háborgó fiát lecsendesíti, atyja iránt kiengeszteli. Sikertült a darab utolsó jelenete is, melyben jelentik Istvánnak, hogy a gyilkosokat elfogták s ő indul boszút állani rajtok; Heinrich szerint e befejezés, mely egészen a Dugonicsé, sikerültebb, mint a német darabé.

A dráma legnagyobb hibája az, hogy Mária fejedelmi vérnek bizonyul be; ez, mint mondottuk, a Dugonics betoldása. E részletet több szempontból hibáztatjuk; mert ez deus ex machina; mert, ez által szükségtelenné válik Mária meggyilkolása, sőt a véletlen gonosz játéka lesz az, a mi e nélkül erkölcsi szükség; végre mert régi, kopott fogás. Másik, de kisebb hiba az, hogy Istvánnak van törvényes fia, mert e nélkül sokkal erősebb motívumok volna István elleneinek a küzdelemre, minthogy ő utána trónörökösre volna szükség. Feltűnőbb történelmi botlás az, mely Kálmánt, Géza fiát, a sz. László fiának mondja.

Sikerült motívumok azok, a melyekkel a király tanácsosai István és Mária ellenségeivé tétetnek. T. i. az egyiket megsértette István, a másiknak szerelmét visszautasította Mária; de kissé túlozva vannak ez alakok, mert ahhoz képest, hogy a magyar király és hozzá Kálmán király tanácsosai legyenek, túlságosan aljas gazemberek. De ez alakok más szempontból nagyon érdekesekek: bennük mutatkozik legjobban Dugonicsnak rendkívüli, valóhan túlzó nemzet-és hazaszeretete. Ugyanis a négy tanácsos közül három, a gazemberek, idegen, tót és oláh; a becsületes Szemerédi magyar. Ilyen példát találunk ugyan nála másutt is, mert ő lehetőleg kerülte, nem akarta nemzetét megsérteni azzal, hogy magyar gazembert rajzoljon, — de itt legszembeütőbb. Valóban jellemző vonása a Dugonics hazaszeretetének.

Bátori Máriát 1794-ben adták először Pesten és régibb színműveink közül ez tartotta magát legtovább repertoiron mind a fővárosban, mind a vidéken. Dugonics maga így ír az első előadásról:

„Tetszett igenis a játékszínbe begyűlt érdemes szemlélők előtt és közönségesen mind Pesten, mind Budán előadván, így ítéltek a darab felől: hogy még ennél kellemetesebbet nem igen játszottak a játzó személyek“.

Bevégeztvén Dugonics komoly drámáinak tárgyalását, némi általános megjegyzéseket kell tennünk. Mindenek előtt sajátságos az, hogy Dugonics regényei és drámái külalakra nézve nem különböznek. Mindkettőben keverve van egymással elbeszélés és dialóg, tehát elbeszélő és beszéltető alak, mind a regény, mind a dráma formája. Mindkettő szakaszokra és részekre van osztva, drámában tehát a szakasz felvonásnak, a rész jelenetnek felel meg. Az elbeszélő alak kétféleképen fordul elő; egyik, a mely a dialóg részeit összefűzi, másik az alulra tett bőséges történelmi jegyzetek. Az első magában foglalja a drámaírónak a színészekhez szóló, ma is szokásos utasításait és könnyen is összevonható azokra; a másik csakis olvasásban érvényesül; e kettő az oka, hogy Dugonics drámáit az elbeszélő részek dacára is elő lehetett adni. Hogy Dugonicsnál a forma ez összevegyítése nem a drámai forma nem ismeréséből származott, az bizonyos, mert hiszen drámáinak nagyobb részét fordította. Célja ezzel alighanem az volt, hogy drámáit olvasásra is alkalmasabbakká tegye; azon kívül szerette tárgyát történelmileg tövirül-hegyire megmagyarázni, de meg a jegyzeteket hazafi kifakadásaira, nyelvészkedésre stb. is felhasználta.

Dugonics drámáinak nyelve olyan, mint általában többi műveié. Magyaros és népies, telve közmondásokkal, zamatos jó magyar kifejezésekkel, de egyszersmind sok pórias durvasággal. Nyers erőt tud kifejezni, finomságot nem. Ha indulatba jön, a mi mindannyiszor megtörténik, valahányszor pl. valamely magyarországi nemzetiségről van szó, valósággal káromodik, csak úgy ontja a cifrábnál cifrább szidalmakat; épen úgy személyei is, ha megdühösdnek, kifejezéseikben épen nem válogatósak. Bátor Mária e tekintetben is dicséretet érdemel, mert önmérséklésre mutat; itt is megtörténik ugyan, hogy személyei néha elszólják magukat, mikor pl. István arról beszél, hogy megholt nejét le kell festetni Balha Petivel, a ki a balhákat olyan kitünően tudta lerajzolni, vagy hogy a juhász kutyák marják össze ezen szavakat stb., de ez még hagyján, mert itt csak ritkán fordulnak elő.

T á r h á z i. Vigjáték. Tárházi öreg, gazdag és gyermektelen kereskedő kegyét hárman akarják megnyerni arra, hogy fiává fogadja; ezek: Agyúsi kapitány, Deáki tudós és Polgári városi ember. Tárházi nevenapjára Agyúsi verset akar iratni és vetélytársa Deáki, Sehonnai segítségével oly latin vershez juttatja, mely Tárházit magát, apját, anyját összeostobázza. A vetélytársak iparkodnak megnyerni Gondosit, T. felügyelőjét, Deáki ígér neki 100 aranyat, azonban Sehonnai kieszközli, hogy a kapitány szolgálja kicseréli a 100 aranyat egy

nagyobb zacskóval, a melyben csupa cserép, üvegdarab, patkószeg van. Ezzel mindketten magukra haragítják Tárházit és Gondosit és ez utóbbi mindkettőt lednti vízzel. Ebből nagy harc támad; Agyúsi katonáival megtámadja T. házat, a melyet Deáki véd deákjaival; minthogy azonban egyformán gyávák, nem merik egymást megtámadni, kibékülnek és most közösen T. ellen fordulnak; azonban mindkettőt elűzi egy szál karddal Polgári és Tárházi őt fogadja fiává.

Dugonicsnak e vígjátéka sokáig kéziratban hevert, míg 1882-ben Budapesten kiadta Hahn Adólf.¹⁾ Történetét kiadója következőkép adja elő: A mű címe először „Gyöngyösi“; írta 1770, átdolgozta 1789-ben. Előadták tanítványai a váci gymnasiumban 1770-ben még „Gyöngyösi“ címmel Migazzi bécsi érsek és váci püspöki helytartó előtt. Dugonics már 1762-ben írt magyar nyelven vígjátékot, a melyet szülő városában, Szegeden növendékei adtak elő, ennek azonban címe sem maradt ránk és csak annyit tudunk róla, a mennyit kézirati önéletrajzában mond; hogy mivel akkor még sem Szegeden, sem a környéken nem volt színjáték, komédiájának nagyszámú hallgatói voltak és a szülőknek igen nagy örömet okozott.

A Tárházi, mint kiadója leírja, hosszú utakon jutott magyar alakjába. Dugonics átdolgozta Detharding német író „Bramarbas“ című munkájából, ez át van dolgozva Holberg Tyboe Jakob-jából. végre ennek forrása Párisi séták című francia vígjáték. Dugonics leglényegesebb eltérése Bramarbastól az, hogy ő a szerelmi küzdelmet kihagyta; a németben, meg a többiben is leányért küzdenek, nála azért, hogy Tárházi fiának fogadja.

Dugonicsnak e műve tehát iskolai dráma és a mi különös érdekét adja az, hogy egyetlen magyar iskolai vígjáték, mely teljesen fönmaradt; rajta kívül csak a már tárgyalt Alifeldről tudunk. De hát a Tárházi sem eredeti és a mi benne Dugonicsé, épen nem szerencsés változtatás; azzal ugyanis, hogy a fiatal leányt vén emberrel, a szerelmet bírvágygyal pótolta, a darab érdekét csökkentette. De ha tudjuk, hogy ő iskolai drámát alkotott, megértjük, hogy mért tette e változtatást. Tárházi a maga nemében jó munka; a maga nemében, mondom, ha mint durva bohózatot tekintjük, D. itt elemében volt; megrakta művét ropogós közmondások- és kifejezésekkel annyira, hogy e tekintetben határozott nyelvészeti becse is van. Megérdemelné ezért, hogy bő mutatványt adjunk belőle, de e sorok írásakor nincs kezeink közt és így csak néhány példára szorítkozunk, nem annyira ismertetés, mint figyelemkeltés végett. Pl. Agyúsinak ette haszna, alutta bére. Mit szemetez kend a dombon? Bezzeg sajt nem túró, ez ám a bekkenő. Hallja ked, ki tehene alatt

¹⁾ Külön lenyomat az Egy. phil. közl. XI. évf.-ből, 1882.

szopott ked? Hogy lajtorján menjek a sírba? Hopp enyém a világ, nem a szürke barátoké stb.

De nemcsak nyelvére nézve ily gazdag, nem kevésbbé az elmés ötletekben is. Ott van pl. a versiratás, a 100 arany kicserélése, a vízzel leöntés, a harc az egyformán gyáva szájhősök között, mindezekben az alsó komikumnak igen gazdag ere forr. Végre vannak élesen jellemzett vagy mondjuk karrikírozott alakjai, mint Ágyúsi, a szájhős gyáva katona; Deáki a pöffeszkedő tudós; Versei a proletár versíró; Peti Ágyúsi mása, egyik legjobb alakja a bohózatnak; mindezek közül csak Ágyúsi van túlságosan túlozva, úgy érte ezt, hogy a karrikatura megtűri, sőt megkívánja a túlzást bizonyos háttárig. Azt hiszem, hogy e munkának D. nem ártott, sőt talán hasznára is volt, mert, mint mondám, elemében volt, különösen nyelvére nézve. Részemről szeretném, ha e téren többet is alkotott volna.

Két dráma van még D. nevével összeköttetésben, a már említett átdolgozások: Az ártatlan Etelka és az Arany Perczek. Ezeket azonban nem tárgyaljuk, mert ezekben, ellenkezőleg D. többi drámáival, az anyag van ő tőle és az átdolgozás, a drámává alakítás mástól. Különbben is az Arany Perczek nem jelent meg, mindkét dráma azonban előadatott a pesti, budai, kolozsvári színpadokon és kedvesen fogadtatott.

Ha Dugonicsot csak drámáiból akarnánk megítélni, igaztalanok lennénk iránta, mert, mint láttuk, öt drámája közül négy fordított. Drámái szintén bizonyítják azt a mit regényei, hogy ő nagy költő nem volt, ahhoz hiányzott tehetsége és ízlése. Ahhoz igenis hiányzott, de hogy tehetsége volt, azt tagadni nem lehet, nem szabad. És Dugonicsnak nagy érdemei vannak, a melyeket az olvasó közönség elfeledhet ugyan, de az irodalomtörténet megfogja őrizni. Mert az ő érdemei, úgy mint nagyrészt a Bessenyeie is, irodalomtörténetiek és e tekintetben regényei sokkal fölötte állnak drámáinak. Ezekkel is magasatos ügyet szolgált ugyan, az első magyar színészet ügyét, de regényeinek, különösen Etelkának hatását megérezte a nemzet politikai élete: oly siker, mely elegendő jutalma egy becsületes munkában eltöltött életnek. Azért a szobor, melyet lelkes szülőföldje állított neki, igaz érdemnek jutott osztályrészül. Mély tisztelettel hajlok meg e szobor előtt és tiszteletem őszinte, mert nem eltanult, hanem meggyőződésen alapszik. De e szobor nem azt hirdeti nekem, hogy Dugonics nagy költő, hanem hogy nagy hazafi volt, ki hazafisága lángjával föl tudta gyújtani nemzetét és oly korban élt, melyben et voluisse sat est.

Fejtegetésemnek végére jutottam. Általános összefoglalást nem tartok szükségesnek, mert minden időszaknál már eddig iparkodtam az eredményeket összegezni; azért most már csakis magát a fejlődés menetét kísértem meg kijelölni.

Nálunk is, mint mindenütt, a drámairodalom legkezdetén mysteriumokat, alsórendű, fejletlen játékokat találunk: ezekből nálunk is fejlődik mysterium-dráma, csakhogy jóval később, mint másutt és sokkal csekélyebb mértékben; mindössze is csak két példát találunk rá. Még ezeket megelőzve föllép az iskolai dráma, később ugyan, mint Német- vagy Franciaországban, de fölléptekor megfelel az európai iránynak, vagyis azon fokon jelenik meg, a melyen akkor másutt állott: mint hitvitázó dráma. Nálunk tehát e két kezdő dráma, a mysterium és iskolai, egymással érintkezik, sőt egymás mellett él, nem mint másutt, hogy a mysterium megelőzi az iskolai drámát. Ez, az iskolai dráma, a magyar dráma alapja, mert van okunk hinni, hogy fölléptétől kezdve folytonosan élt, a 17. században is, habár nyomai el is tűnnek egy időre. És én mindinkább hajlandó vagyok azt hinni, hogy kezdettől fogva, tehát már Sztárainál is, előadatott. Virágkorát a 18. században élte (még ma sem halt ki egészen), és érintkezett a tulajdonképeni magyar drámával, azzal, mely az iskolán kívül színpadon, színészek által adatott.

Ez első színészeket az iskola színpada nevelte; innen és hazafiságukból merítették azt a lelkesedést, mely erőt adott nekik megküzdeni a hallatlan akadályokkal, miket közöny és roszakarat útjukba gördítettek. És ők megküzdöttek; ez első színészek, különösen igazgatójuk Kelemen László, valódi apostolai voltak az ügynek; az ő emléküik szenteli meg az 1792. évet, melyben a magyar színészet megszületett. Az iskolai dráma és színészet között áll korra nézve Bessenyei, a nélkül azonban, hogy drámáival összekötő kapocs lenne; mert őt nem hivatás, hanem véletlen vezette a dráma terére és épen úgy fölléphetett volna bármely műfajban. Csakis vígjátékának van része drámánk fejlődésében, ezt már elő is adták. Dugonics már összes drámáit színpad számára írta vagy inkább fordította: első ismert írónk, ki ezt tette. Művei elő is adattak, az első még az iskola színpadán. Így eljutottunk a színészetig: a mi ezen innen van, az már nem dráma kezdete.

Iparkodtunk lehetőleg saját ítéletünket hallatni; arról, a mihez hozzá nem juthattunk, hallgattunk. Az igazság lebegett előttünk. A mi emberi értelemben nem jelent egyebet, mint meggyőződést. Ha e miatt talán néhol kegyelet hiányával vádolnának, arra nem válaszolhatnánk egyebet, minthogy a mi kegyeletünk nem abban áll, hogy tudva nem igazat mondjunk. A mi kegyeletünk abban áll, hogy nem keresünk irodalmunkban a 16. században Shakespearet, a 17.-ben Molièret, a 18.-ban Goethe, Schiller vagy Lessinget. És amit találunk azt örömmel fogadjuk, mert az a mienk, szegény nemzetünk hangja a szellemvilág nagy karában.

SZIVÁK IVÁN.